

SOCIAL MENTALITY AND RESEARCHER THINKERS JOURNAL

Open Access Refereed E-Journal & Refereed & Indexed

ISSN: 2630-631X

Social Sciences Indexed

www.smartofjournal.com / editorsmartjournal@gmail.com

December 2018

Article Arrival Date: 22.11.2018 Published Date:28.12.2018 Vol 4 / Issue 14 / pp:1219-1222

BEKTAŞI FIKRA TİPİNİN ŞEKİLLENME SÜRECİ

SHAPING PROCESS OF BEKTAŞI FIKRA TYPE

Doç. Dr. Kürşat ÖNCÜL

Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
onculkursat@gmail.com, Eskişehir/TURKEY

ÖZET

Türk halk edebiyatında fıkralarla ilgili çalışmaların niteliksel olarak derinliği son yıllarda artan çalışmalarla zenginlik kazanmaya başlamıştır. Buna karşın hala kuramsal anlamda fıkralarla ilgilileyecek çok çeşitli çalışmalar olduğu görülmektedir. Bu çalışma bu anlamda fıkra tiplerinden Bektaşî tipinin ne şekilde doğduğu vetoplumsal anlamda hangi şartlar kapsamında şekillendiği gibi hususları incelemeyi hedeflemektedir. Bu çerçevede özellikle Selçuklu ve Osmanlı yönetimlerinde meydana gelen değişimler ve bu değişimlerin topluma hangi ölçüde etki ederek Bektaşî tipini şekillendirdiği sorusuna cevap aranmaya çalışılmıştır. Özellikle Osmanlı- Safevi çatışması ekseninde gelişen bakış açısının kendini koruma isteği ve bu anlamda Sunni yapıyı tercihlemek zorunda kalarak diğer tüm bakış açılarını olumsuzlayarak kendi varlığını ne şekilde korumaya çalıştığı verilmiştir. Türk fıkra tiplerine yönelik bu çerçevede bir bakış açısı, bize göre tamamıyla tarihsel süreçte meydana gelen sosyolojik etkenler çerçevesinde ilgili kitlelere yüklenen kabullerle şekillenmiştir. Günümüzde yeni doğan ve gelecekte doğacak tipler de bu anlayışın ve bakış açısının sonucunda meydana gelecektir. Fıkra tiplerine bu anlamda yapılacak yeni katkılar temel itibarla Türk kültürel hayatının izlenmesine imkan sağlayacaktır.

Anahtar Sözcükler: Bektaşî Tipi, Fıkra, Osmanlı – Safevi

ABSTRACT

In the Turkish folk literature, the qualitative depth of the studies related to the anecdotes started to gain wealth with the increasing studies in recent years. On the other hand, there are still a lot of studies related to jokes in theoretical terms. In this sense, this study aims to examine the type of Bektashi type from the clause type and the conditions under which it is formed. In this context, the changes in Seljuk and Ottoman administrations and the effects of these changes on the society shaped the type of Bektashi type were tried to be searched. In particular, the point of view of the Ottoman-Safavid conflict is the desire to protect itself from the point of view of the desire to protect itself. In this framework, a perspective for Turkish clause types is shaped by the assumptions that are brought to the relevant masses within the framework of the sociological factors that occurred in the historical process. Today, the newborn and future will be born as a result of this understanding and perspective. New contributions to the joke types in this sense will allow the monitoring of Turkish cultural life.

Key Words: Bektashi Type, Paragraf, Ottoman – Safevi

Türk halk edebiyatında türlerle ilgili çalışma sayısı çeşitli nedenlerle her geçen gün artmakla birlikte akademik anlamdaki çalışma sayısının artışına paralel olarak ilerlemesi gereken farklı soru ve sorunların çözümü beklenenden oldukça yavaş bir şekilde ilerlemektedir. Özellikle benzer yayınların takibi ve kültür tarihçiliğinden kopuk bir bakış açısı, kolaycı yöntemlerle de birleşince halkbilimi ilerleyen yıllarda keskin bir süzgeçten geçirilecek farklı yorum ve değerlendirmelerin yapılacağı bir alan olma yolunda ilerlemektedir. Bu çalışma bu anlamda halk kültürü ürünlerinden fıkralardaki tip çalışmalarına bir katkı sağlamayı hedeflemekle birlikte klasik halk edebiyatı yorumlarında görülen bakış açısının nispeten dışına çıkabilmeyi ve bir fıkra tipinin yapısal unsurlarını ortaya koymaktan ziyade onu doğuran tarihi ve kültürel şartları kendi bağlamı içerisinde ele almayı amaçlamaktadır.

XIX. yüzyılın son çeyreğinde M. Kaplan'la yeniden başlatılan halkbilimi çalışmaları farklı yöntemlerin Türkiye merkezli halk kültürü ürünlerine uyarlanma gayretiyle kendini gösterir. Fıkra türü açısından Dursun Yıldırım tarafından gerçekleştirilen Türk Edebiyatında Bektaşî Tipine Bağlı Fıkralar (İnceleme-Metin) adlı doktora çalışması konuya ilişkin bu süreçteki ilk ciddi çalışmadır. Eser bektaşî tipi merkezli görünmesine karşın Türk fıkra tipleri ve bu tiplerin değerlendirilmesi açısından bugün de önemli başvuru kaynaklarından biri olma vasfını korumaktadır. Eserin bu yapısına karşın alanında ilk çalışmalardan biri olması, konuya ilişkin yeterli literatürün bulunmaması, Bektaşîliğe yönelik çalışmalarda bugünkü yaklaşımlar göz önünde bulundurulduğunda söz başında bulunulması

Bektaşî fikra tipinin sosyo-politik, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik anlamda derinlikli bir şekilde irdelenmesine izin vermemiştir. Bu çalışma belirtilen nedenlerden dolayı Bektaşî fikra tipine yönelik tarihsel süreci genel bir değerlendirmeye ele almayı hedeflemektedir. Konunun bağımsız bir çalışma olabilecek hacmi nedeniyle burada tarihsel süreç ve toplumun sosyolojik dönüşümüne ve Bektaşî tipinin şekillenmesine yol açan temel öğeler üzerinde durulacaktır.

Türklerin (Oğuzların) islamiyete geçişi ve Anadolu Selçuklu devletinin şekillenmesi sürecinde nüfusun üzerine yaslandığı temel kitle Türkmen nüfustur. Devletin saraylı bir yapıya bürünmesi ve yaslandığı kitlenin toplumsal kabullerinden uzaklaşması gibi çoklu etkenler, doğal olarak ilerleyen süreçte tarihte Babai isyanı olarak adlandırılan olayın yaşanmasına yol açmıştır. Benzer bir süreci Osmanlı İmparatorluğu da özellikle İstanbul'un fethi sonrasında yaşamaya başlamış, Safevi İmparatorluğu'nun ortaya çıkması ve dönemin en önemli dini ve siyasi bir figürü olarak yer alması Osmanlı imparatorluğundaki Türkmen kitlenin bir anlamda kendine yeni bir dayanak bulmasına fırsat yaratmıştır. Her iki Türk devletinin bu noktada benzer süreçleri yaşaması ve Türkmen kitleyle çatışması Türklerin İslamiyeti kabulü noktasında şekillenmektedir. Gerek Selçuklu gerekse Selçuklu mirasını şekillendiren Osmanlı İmparatorluğu sunni doktrini tercih etmiş ancak üzerine kuruldukları kitle bu anlamda bu sosyal yapıyı iktidarın benimsediği formda içselleştirememiştir. Kuruluş aşamalarında Türkmen kültürüne dayalı Osmanlı yöneticileri, uzun yıllar boyunca Selçukluların devamı olarak bu sosyal yapıyı anlayışla ve hoşgörülle karşılamıştır, Ancak ilerleyen yıllarda bu hoşgörü, Osmanlı resmi ideolojisinin yapı taşı olan nizam-ı âlem düşüncesiyle orantılı bir şekilde varlığını sürdürmüştür. Devletin kurumsallaşması ve yaslandığı kitleden sosyal kabuller itibarıyla koparak ve saraylılaşmasıyla Osmanlı Devleti sünni yapıyı devletin temel fonksiyonu olarak görmüş, bekasını bununla ilişkilendirmiştir. Osmanlı yönetim felsefesi açısından nizam-ı âlemin bozulmasına veya sarsılmasına yol açmak en büyük suçtur ve ilerleyen yıllarda buna asla izin vermeyeceğini sosyal ve siyasal uygulamalarıyla göstermiştir. Özellikle XV. yüzyılın sonlarından itibaren merkezi otoriteyi bozacak, her türlü eylem tavizsiz bir şekilde ortadan kaldırılıncaya kadar mücadele etmiştir. (Ocak, 2014: 97). Bu tercih Osmanlı resmi ideolojisinde devletin rakipsizliğini, gerektiği takdirde devlet ve toplum düzeninin bozulmaması için hanedan üyelerini dahi gözden çıkaracak kadar sert olabilmeye ruhsat sağlamıştır. (Ocak, 2014: 100).

Osmanlı'nın bu kabullerinde ve uygulamalarında Akkoyunlu devletinin yıkılması, Erdebil tekkesinin gösterdiği değişim, Safevi devletinin üzerine kurulduğu siyasal söylem, Anadolu ve Osmanlı topraklarına gelen Hurufî kitle üzerinden gerçekleştirmeye çalıştığı siyasal politik argümanlar Osmanlı'nın dini ve sosyal yapılanmasında farklı bir yola girmesinde büyük bir etkidir. 16. yüzyılın ilk çeyreğinde Orta Doğu'da tarih sahnesine çıkan Şii/Safevi Devleti, Osmanlı resmi ideolojisinde bu anlamda yeni bir dönemi başlatmıştır.

İran'da Şii ideoloji üzerine kurulan bu devlet, Osmanlı topraklarında yoğun bir şekilde propaganda faaliyetlerine başlayarak özellikle konargöçer Türkmen kesimde taraftar bulunca bu durum Osmanlı merkezi yönetimini endişeye sevk etmiş, zamanla çerçevesi genişleyen, Osmanlı-Safevi mücadelesinin iktidar mücadelesini bugünün terminolojisiyle Şii-Sunni çatışmasına götürmüştür.

Şah İsmail, Anadolu'ya gönderdiği kişiler yaptıkları propagandalarla 1511 yılında Şah Kulu Baba Tekeli, 1512 yılında ise Nur Ali Halife'nin önderliğinde Kütahya ve Tokat'a kadar ilerlenmesine imkan vermiştir. Sultan Yavuz dönemi bu anlamda İstanbul'un dolayısıyla iktidarın düzeni sağlamak adına atması gereken adımların zorunluluğunu doğurmuştu. Yaşanan problemlere karşın iki ülke arasında yaşanabilecek bir savaşta her iki kesimin askerleri açısından önemli bir sorun çatışmanın dini açıdan nerede olduğudur. Bu nedenle ilk adımda atılması gereken adımlardan biri Osmanlı yönetimi açısından savaşa ruhsat alınmasıdır. (Küpeli, 2014: 61) Yapılan propagandalar neticesinde askerlerin Şah İsmail'in ordusuyla savaşmak istememesi ise konunun bir diğer yanıdır. Bu problemleri aşmanın en temel yolu ise savaşa izin veren dini argümanlar bir diğer ifadeyle fetvalardır. (Dalkıran, 2002: 96). Başta İbn-i Kemal ve Ebussuûd Efendi olmak üzere dönemin ulemasının bir kısmı Ehl-i Sünnet'i tahrip etmeyi amaç edindiği kabu edilen Şiaya ve Şia merkezli fraksiyonlara

mücadele başlatmıştır (Ocak, 2014: 138). Ancak bu mücadele gerek bu dönem gerekse ilerleyen süreçlerde Osmanlı dini düşüncesinde bir daralmayı da beraberinde getirecek, Rafizilik üst kimliği üzerinden Şiiliğe ve onun tüm varyantlarına karşı cephe alınması sonucunu doğuracaktır (Kalaycı, 2016: 10)

Bu dönemlerden itibaren Osmanlı yöneticilerinin çalışmalarına bütüncül bakıldığında varlığını korumak adına askeri anlamda devlet karşıtlarını ortadan kaldırmak temel yaklaşımı

Sosyal boyutta potansiyel olarak hanedan destekçilerine arka çıkılması

Kitabî İslam olarak adlandırılan Ehl-i Sünnet'i koruma noktasında ortak bir paydada buluşan tarikatlar ve şeyhlere vakıflar tahsis etmeye yol açmış

Din adamlarını kendi istediği formda Hanefi islam itikadı çerçevesinde yetiştirmeye yönlendirmiş,

Karşıt görülen grupların sosyal ve siyasal anlamda tüm bileşenleriyle ortadan kaldırılması fikrini güçlendirmiştir. (Özkan 2008:39)

İktidarın kamusal alandaki bu gücü ve dönüştürücü tavrı öncelikle kendi isteği doğrultusunda söylemde bulunan kitleleri var etmiş ardından bu kişilerin aynı şekilde istedik söylemlerle iktidarını korumak adına halkı dönüştürmeye yönelik faaliyetlerde bulunmasına olanak tanımıştır.

XVIII. ve XIX. yüzyıllardan itibaren devletin modernleşme politikası çerçevesinde yürüttüğü ve Sultan Abdulhamit ile zirveye çıkarılan Osmanlı millet yaratma fikri temel itibarla tüm bu çalışmaların bir sonucu olarak da görülebilir. Dönüşümü gerçekleştirmek için Genç Osman'dan III. Selim'e yapılan müdahalelerin zamanla eski formatından uzaklaşan Bektaşilikle özdeşleştirilmesi temel itibarla bu sosyal dönüşüm politikalarına engel bir kurum olarak görülmesi sonucunu doğurmuştur.

Yeniçeri ocağının kaldırılmasına yönelik çabaların sonuç verdiği ve yeni bir askeri teşkilatlanmanın yapılmasına imkan verdiği II Mahmud dönemi bu anlamda yaşanan süreçlerin iktidar açısından en önemli muhalefetini oluşturan kitlenin ortadan kaldırılması şeklinde okunabilir. Tüm bu unsurlar Osmanlı imparatorluğunun resmi devlet söyleminde Bektaşî ve diğer Sünni olmayan unsurlara şartların gerektirdiği ölçüde müdahale ettiği ancak bu müdahalenin sadece bir kanada yönelik uygulamaları barındırmadığı aynı zamanda kendi tebaasını da kendi istediği formatta dönüştürme anlayışını gösterdiği uzun soluklu bir tarihsel süreçtir. Yazının sözlü kültüre baskınlığı, kentlinin kırıya da modernizmin geçmişe galip gelmesi olarak okunabilecek bu değişim ve çatışma süreci Bektaşîlik açısından resmi devlet söyleminin açık ve net galibiyetidir. Resmi ideolojinin dönüştürücü yapısından etkilenen özellikle kentli kitle, Bektaşîlikle özdeşleştirilen öteki kavramını fıkralarda olumsuz ve dini değerlere karşı Sünni Hanefi doktrinini uzağında bir yerde görme eğilimine girmiştir. Bektaşîliğe mensup kişilerin kentten dolayısıyla yazılı kültürden ve resmi yönlendirmeden uzak bir yaşam sürmesi geçmişten getirdiklerini kapalı bir sosyo-kültürel ortam içerisinde oldukça uzun bir süre koruyarak ve küçük değişimlerle devam ettirmesine yol açmıştır. Kökleri aynı ancak yaşanan süreç nedeniyle bir taraftan Sünnileşen diğer taraftan günümüz terminolojisiyle heteredoklaşan kitle arasında sosyolojik bazı değişimler meydana gelmiş ve devletin söylemini esas alan kitlenin fıkralarda Bektaşî tipine karşı bir olumsuzlama tavrı gelişmiştir. Tarihsel anlamda siyasal yapılanmanın kitleyi kendi istediği formatta dönüştürme çabasının ilginç bir örneği olan bu durum köken ve kültür itibarıyla aynı olan ancak ekonomik, sosyal ve siyasal şartlar kapsamında meydana gelen kültürel kabul değişikliği açısından irdelenmesi gereken bir sosyolojik dönüşüm örneğidir. İktidarla olan ilişkiye bağlı olarak yaşam alanları değişmeye başlayan ve zamanla kültürel kabuklar oluşturan bu sosyolojik süreç eğitim sisteminin ve eğitimin yerele istedik ölçüde ulaşmasının dönüşüme olan etkisini göstermektedir. Yazılı kültürün resmi ideoloji ekseninde şekillenmesi kaçınılmaz olarak belirtilen dönüşümden özellikle kentli kitlenin dönüşümüne imkan vermiş ve günümüz literatüründeki Bektaşî fıkra tipi bu çerçevede üzerinden şekillenmiştir.

Türk fıkra tiplerine yönelik bu çerçevede bir bakış açısı, bize göre tamamıyla tarihsel süreçte meydana

gelen sosyolojik etkenler çerçevesinde ilgili kitlelere yüklenen kabullerle şekillenmiştir. Günümüzde yeni doğan ve gelecekte doğacak tipler de bu anlayışın ve bakış açısının sonucunda meydana gelecektir. Fıkraların yapısal çözümlenmelerinde bu anlamda oluşturulacak literatür halk kültüründeki tip kavramının tarihsel devinimlerini göstermesi ve yaşanan süreçleri göstermesi açısından önemli kazanımlar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Dalkıran, S (2002). İran Safevi Devleti'nin Kuruluşuna Şii İnançların Etkisi ve Osmanlı'nın İran'a Bakışı. AÜİTD,18, 87-96.

Kalaycı, M. (2016). Matüridi-Hanefi Aidiyetinin Osmanlı'daki İzdüşümleri. CÜİFD, 20(2), 25

Küpeli, Ö. (2014). Osmanlı- Safevi Münasebetleri. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Ocak, A. Y. (2014). Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler . İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Özkan, M. A. (2018). Fetvalar Ve Belgeler Işığında Osmanlıda Kızılbaşlık Meselesi (16.-17. Yüzyıllar), T.C. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

Yıldırım, D. (1999) Türk Edebiyatında Bektâşî Fıkraları, Ankara,